

Література

1. Маслач К. Профессиональное выгорание: как люди справляются / Кристина Маслач [Электронный ресурс]. — http://hr.getu.net/pages/professional_noe_vygoranie_kak_lyudi_spravlyayutsya.html
2. Толочек В.А. Стили профессиональной деятельности / Владимир Алексеевич Толочек. — М.: Смысл, 2000.—199 с.
3. Толочек В.А. Исследования индивидуального стиля деятельности / Владимир Алексеевич Толочек // Вопросы психологии. - 1991. - №3 - С. 53-63.

В статье рассматривается проблема профессионального выгорания врачей через призму стиля профессиональной деятельности. Сам стиль определяется как адаптационная структура. Психическое здоровье специалиста как критерий эффективности стиля рассматривается как причина и следствие применения одной из адаптационных схем его формирования.

The article considers the problem of professional burnout of physicians through the prism of professional activity style. Style acts as an adaptive structure to work conditions. An experts mental health as a criterion of style efficiency is defined as the reason and the result of using one of the adaptive schemes of an experts personality and activity adjustment.

©2012 р.

В. Є. Мельниченко (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ УПЕРЕДЖЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Актуальність проблеми. Незважаючи на значну кількість проведених досліджень проблеми агресії та її впливу на життєдіяльність особистості на сьогодні існує багато невизначених аспектів її прояву у поведінці та міжособистісній взаємодії. Важливість спеціального вивчення агресивної поведінки у підлітковому віці є актуальною, особливо в сучасних умовах. Підлітковий вік є найбільш суперечливим, кризовим і довготривалим у порівнянні з усіма віковими етапами, які є переломними в розвитку людини протягом життя. Даний вік характеризується різкими, якісними змінами, що впливають на поведінку, емоції, пізнавальні процеси підлітка. Слід зазначити, що в структурі підліткової агресії з'явилися прояви жорстокості, що виражаються в багатоепізодних злочинах, вбивствах, тяжких тілесних ушкодженнях, грабежах, насиллі, розбоях. Формування та закріплення форм агресивної поведінки відбувається під впливом несприятливих зовнішніх умов – авторитарний стиль та недоліки морального виховання, деформація системи цінностей. Розвиток технічних засобів масової інформації та комунікації детермінує необмежену можливість навчатися агресивної поведінки. Спостерігаючи за проявами агресії оточуючих, підліток засвоює нові форми поведінки, що визначаються ним як ефективні та привабливі. Пропаганда насильства з програм телепростору та інтернету, прогресуюча відчуженість, підвищена тривожність, духовна спустошеність, особливо на етапі підліткового віку, продукує цинізм, жорстокість і є наслідком можливої агресивності, що набуває характеру стійких особистісних рис. **Метою** статті є визначення психологічних умов упередження агресивної поведінки підлітків з порушенням інтелектуального розвитку.

Виклад основного матеріалу. К. Ізард ототожнює поняття «агресія», з поняттям «ворожість». Згідно з концепцією автора, під агресією слід розуміти фізичний акт, який може запускатися і підтримуватися емоціями, що входять в комплекс ворожості, з метою завдати шкоди або образити інших людей або себе. Заподіяння шкоди включає в себе як фізичний, так і психологічний факт прояву агресії. Ці прояви агресії об'єднані автором в поняття «фізичний акт». Тобто, ворожість це певний мотив, який, в свою чергу, є складовою частиною агресивної поведінки. Гнів, огида і презирство – є самостійними емоціями, які часто взаємодіють між собою, і в будь-якій комбінації вони можуть стати головним афективним складником ворожості. Під впливом фрустраційних ситуацій у людини виникає емоція гніву і ці ж ситуації можуть стати джерелом агресивної поведінки, але не завжди агресивна поведінка є наслідком фрустрації. Гнів мобілізує енергію, яка необхідна для самозахисту, і безперечно виконує захисну функцію особистості. Придушення гнівної реакції або її заборона порушує адаптацію індивіда в соціумі. В свою чергу, адекватне вираження гніву не тільки не призводить до розриву соціальних взаємодій, але часом навіть зміцнює їх, що підтверджується дослідженнями К. Ізарда.[1]

Агресія або агресивна поведінка, являє собою комплекс різних дій, особливий тип поведінки; агресивність – це властивість особистості, що виражається в готовності до агресивної поведінки. У той же час, агресивність часто лише обумовлює схильність до агресивної поведінки, але не є обов'язковою умовою його виникнення. По суті своїй, агресивна поведінка – це кінцевий результат складної взаємодії трансситуаційних і ситуаційних чинників. В основі першопричини агресивної поведінки неагресивної особистості, лежить фактор ситуативної обумовленості. У взаємодії трансситуаційних і ситуаційних чинників, в більшості випадків трансситуаційним належить роль детермінант поведінки, а ситуаційним – роль модуляторів [4]. Таким чином, будь-які форми агресивної поведінки носять причинно-наслідковий характер своєрідності особистості, в рамках якої ситуативний чинник є модулятором заданої поведінки.

Підлітковий період створює необхідні передумови до розвитку Я-концепції, у формуванні самооцінки як основного регулятора поведінки й діяльності, що надає безпосередній вплив на процес подальшого самопізнання, самовиховання і в цілому розвитку особистості. У цей період у молодих людей активно формується самосвідомість, виробляється власна незалежна система еталонів самооцінювання, все більше розвиваються здібності до рефлексії. Підліток починає усвідомлювати свою особливість і неповторність, у свідомості відбувається поступова переорієнтація з зовнішніх оцінок (переважно батьківських) на внутрішні. Таким чином, поступово у підлітка формується Я-концепція, яка сприяє подальшій побудові поведінки молодого людини, що визначається кількома чинниками: статевим дозріванням підлітка і відповідними швидкими змінами, що відбуваються в його організмі, маргінальним соціальним становищем підлітка, а також сформованими

у нього до цього часу індивідуальними особливостями. Крім того, актуалізується прагнення підлітка до звільнення від опіки з боку дорослих (реакція емансипації), що в ряді випадків призводить до почастищення і поглиблення конфліктів з ними. У зв'язку із статевим дозріванням у молодих людей з'являється потяг до протилежної статі, який у юнаків та дівчат проявляється якісно по-різному. Слід зазначити, що провідними факторами розвитку в цьому віці стають спілкування з однолітками і прояв індивідуальних особливостей особистості.[4]

При недостатній сформованості інтелектуальної функції, що зумовлює порушення розвитку та функціонування свідомості і самосвідомості, домінують роль належить зовнішнім чинникам, які є основою з формування та закріплення поведінкових форм підлітків з порушенням інтелектуального розвитку. Агресивна поведінка та форми її вираження обумовлюються станом функціонування саморегуляції підлітка з розумовою відсталістю. Є.Т. Соколова встановила, що у формуванні самосвідомості підлітків афективні та когнітивні процеси, складно переплітаючись, утворюють причинно-наслідкове коло: когнітивна недиференційованість припускає низький ступінь автономії «афекту» і «інтелекту», так що будь-які зміни в одній сфері поширюються на всю систему в цілому [6]. Тобто, порушення інтелектуальної функції зумовлює відповідні особливості функціонування поведінкової сфери та впливає на формування агресивної поведінки.

У нормі прояв агресії не може вважатися поведінковим порушенням. Агресія виконує функцію захисту та адаптації в небезпечній для людини ситуації. Однак, повинно викликати настороженість батьків та спеціалістів таке становище, коли агресія стає постійним психологічним станом підлітка. Своєчасна психодіагностика та визначення рівня вираженості агресивності та виявлення її ознак, причин і факторів виникнення агресивної поведінки дає можливість упередити її закріплення в якості поведінкових форм. Виявляючи агресивних підлітків основним є не тільки постановка діагнозу і як наслідок навішування ярлика та підтвердження своїх припущень, а, перш за все, надання своєчасної психологічної допомоги.

Як саме має бути організоване психологічне втручання залежить від видів діяльності психолога, йдеться про психологічну діагностику, корекцію та терапію. Водночас, психолог має враховувати особливості психічного розвитку підлітка, його функціонування в нормі та при існуванні порушень органічного походження, йдеться про знання ознак прояву затримки психічного розвитку, інтелектуального порушення та вміти їх відмежовувати від педагогічної занедбаності так як такі особливості вимагають різного психологічного та корекційного втручання у відповідності до впливу дефекту на психічний розвиток.

Так, порушення інтелектуального розвитку охоплює не тільки недорозвиненість пізнавальних процесів (сприйняття, пам'ять, увага, мова, моторика, емоції, воля, мислення), але й веде до порушень у становленні особистості в цілому. Провідна роль в структурі дефекту належить недостатності розвитку, а іноді й неможливості розвитку абстрактного мислення, що проявляється у нездатності до узагальнення. Мислення характеризується конкретністю, образністю, ситуативністю. Мова відрізняється бідністю запасу слів, елементарною побудовою фраз, неграмотністю. Увага і пам'ять в цілому ослаблені, хоча буває добре розвинена механічна пам'ять. У підлітків знижений рівень спонукань, ініціативи. Незрілість особистості проявляється в підвищеній сугестивності без логічного осмислення ситуації, нездатності прийняти адекватне рішення в звичайних життєвих ситуаціях, недостатністю критичності до свого стану. Фізичний розвиток також має особливості. Ступінь затримки і тяжкість вад розвитку залежать від ступеня дефекту розумової відсталості.

При роботі з підлітками з порушенням інтелекту діяльність психолога насамперед повинна починатися зі встановлення контакту. Якщо це вже сформований колектив підлітків (клас, група тощо), то психологу необхідно провести вступні тренінги, які можуть базуватись на різних видах психотехнологій (ігротерапії, арт-терапії, казкотерапії тощо) в залежності від віку, рівня інтелектуальних здібностей підлітків та їх кількості у групі. Такі вступні тренінги дають змогу не тільки налагодити контакт, а й на початковому етапі зібрати дуже цінні діагностичні дані про кожного. Наприклад це може бути запропонована проєктивна методика з презентації себе у формі «ляльки-витинанки». В процесі застосування цієї психотехнології виявляється стан сформованості та розвитку моторики.

Особливого діагностичного значення має визначення улюблених занять вдома, улюблені ігри, книги; телепередачі, фільми, відносини з родичами, відносини з іншими людьми, здібності підлітка до самоусвідомлення себе, констатація якості таких знань, тощо. Серед старших підлітків, віком від 15 років така презентація самих себе може викликати спротив, тому пропонується психотехнологія «Наш клас». В процесі малювання за допомогою спостереження виявляється діагностичні дані, зокрема: хто лідер в класі, наскільки клас дружний, наскільки кожен з підлітків усвідомлює себе, як особистість в колективі, чи є вміння залагоджувати конфлікти і т.д. Таких вступних занять можна провести декілька, в залежності від встановленого з психологом контакту, дружньої та довірливої атмосфери в групі.

Після проведення попередньої підготовчої роботи, можна приступати до проведення психологічної діагностики стану сформованості агресивної поведінки. Основними діагностичними методиками щодо виявлення особливостей агресивної поведінки підлітків є особистісний опитувальник розроблений А. Бассом і А. Дарки [2], проєктивні методики тесту Вагнера «Hand Test» [7], малюнок «Неіснуюча тварина», «Зла тварина», «Кактус» [4] та інші. Для підлітків з порушенням інтелекту складно застосовувати особистісний опитувальник у повному обсязі, тому можна використати його у адаптованій формі (наприклад Л.Г. Почебут) [3]. Щодо проєктивних методик, то виникають певні труднощі з нерозумінням підлітками слова «неіснуюча», якщо прояснення цього слова не дає результатів, то можна застосовувати такі методики, як «Зла тварина», «Кактус». Застосування діагностичних методик здійснюються відповідно до віку умов, можливостей, та особливостей підлітків.

За результатами психологічної діагностики визначено специфіку агресивної поведінки підлітків, зокрема:

- бідність ціннісних орієнтацій, їх примітивність, відсутність захоплень, духовних запитів, вузькість і нестійкість інтересів, в тому числі і пізнавальних;
- не можливість приймати і використовувати допомогу, засвоювати алгоритм вирішення заданої інтелектуальної операції і переносити її на аналогічні завдання.

- підвищена сугестивність, наслідування, нерозвиненість моральних уявлень;
- емоційна грубість, озлобленість як проти однолітків, так і проти оточуючих дорослих;
- наявність крайніх самооцінок (або максимально позитивна, або максимально негативна, в останньому випадку агресія може виступати як захисна реакція, що компенсує власну вразливість), підвищена тривожність, страх перед соціальними контактами;
- невміння знаходити вихід з складних та конфліктних ситуацій, переважання захисних механізмів над іншими механізмами, що регулюють поведінку.

Важливим фактором є розмежування та дослідження відносин в системах «підліток–підліток», «підліток–педагог», «підліток–група однолітків» «підліток–сім'я». Це дозволяє встановити якісні особливості оточення підлітка та визначити умови побуту, сімейного стану, економічного становища, які впливають на формування та розвиток агресивної поведінки. Однак для підлітків з вадами інтелектуального розвитку більш важливим є аналіз особливостей психічного розвитку (інертність психічних процесів, недостатність інтелекту, схильність до афектів, сугестивність, тощо). Корекція характеру і розвитку особистості має бути спрямована на подолання безпорадності, невпевненості, пасивності, несамостійності, на вироблення адекватної оцінки себе і оточуючих, на формування і зміцнення позитивних поглядів, та їх застосування в житті. Розв'язання цього завдання сприяє становленню самосвідомості, без якої немає ні особистості, ні її розвитку. Все це необхідно враховувати, моделюючи систему роботи та методики корекції агресивної поведінки підлітків.

У відповідності до результатів психодіагностики в індивідуальному порядку створюються психокорекційні програми, що сприяють подоланню агресивних форм поведінки підлітків з порушенням інтелекту і можуть проводитися за допомогою наступних психотехнологій:

1. ігрові психотехнології - в ігровій формі зняття емоційного напруження, розвиток рефлексії та саморегуляції;
2. психотехнологія творчого самовираження - малювання, конструювання, заняття музикою та іншими видами творчої діяльності;
3. психотехнології групової діяльності, які включають в себе участь підлітка у тренінговій групі з метою формування навичок конструктивної взаємодії і адекватних форм поведінки, формування у підлітків моральних понять і уявлень, інтеграція навичок у життя.
4. психотехнологія сублімації агресії в соціальну діяльність - посилення громадська робота, соціальна робота, тощо;
5. психотехнологія сублімації агресії в психофізичну активність – спортивна діяльність з групових видів спорту (футбол, баскетбол та ін), що вимагають навичок співпраці, та виключення агресивних видів спорту (бокс, карате);

Психологічна корекція агресивної поведінки підлітків з порушенням інтелекту проводиться у формі індивідуальної або групової роботи. Зазвичай має місце комплексна корекція, коли використовується поєднання прийомів індивідуальної, поведінкової та сугестивної психотерапії, а також ігрової та арт-терапії, музичної та казко – терапії та ін.

Такі заходи потрібно застосовувати і для упередження прояву форм агресивної поведінки серед підлітків, щоб не допустити розвитку адиктивної поведінки, яка виражається у наркотичній та алкогольній залежності, розбійних нападах, насиллі, тощо. При корекції адиктивної поведінки одному психологу не впоратись. На допомогу необхідно долучати соціального педагога, психіатра, лікаря нарколога. Тільки при такій взаємодії фахівців можливо подолати адиктивну поведінку підлітків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, основними умовами упередження розвитку агресивної поведінки підлітків з порушенням інтелектуального розвитку виступають: особливості прояву агресії та сформованість агресивності як особистісної властивості; особливості підліткового віку та їх прояв за існування інтелектуального порушення; особливості психологічної діагностики з виявлення основних причин агресивної поведінки та врахування впливу інтелектуального порушення; систематична та довготривала психокорекційна робота, яка базується на виявлених чинниках та формах прояву агресивної поведінки підлітків з полрушенням інтелектуального розвитку.

Література

1. Изард К. Психология эмоций / К. Изард - СПб.: Питер. 2000. - с. 464.
2. Елисеев О.П. Практикум по психологии личности / О.П. Елисеев – СПб.: Питер. 2003. - с.327.
3. Платонов Ю.П. Основы этнической психологии. Учеб. пособие. / Ю.П. Платонов – СПб.: Речь, 2003, с. 385
4. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учеб. пособие. / Д.Я. Райгородский Самара 2001.
5. Реан А.А. Психология человека от рождения до смерти. / А.А. Реан - СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. - 656 с.
6. Соколова Е.Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности / Е.Т Соколова – М.: МГУ. 1989 – с 215.
7. *Електронний ресурс Тест руки Вагнера* <http://vsetesti.ru/351/>

В статье проводится анализ проблемы агрессивного поведения подростков с нарушением интеллектуального развития. Определено специфику и психологические условия психокоррекции агрессивного поведения подростков с нарушением интеллектуального развития.

In the article the analysis of problem of aggressive conduct of teenagers is conducted with violation of intellectual development. A specific and psychological terms of psikhokorekci of aggressive conduct of teenagers is certain with violation of intellectual development.